

Eliis Ojaviir

Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse
õpetaja magistrant

Häälalusmõtted 13

Suurepärane – ironia või mitte?

Mõelge sellele, kuidas te ironiat enda igapäevaelus kuulete ja kas suudate alati kohe aru saada, kas tegu on ironiaga või siiralt öelduga. Ironia tõlgendamine sõltub paljuski suhtlusolukorrast, kuid seda on võimalik tuvastada pelgalt ka kuulmise järgi, ilma et peaks sealjuures konteksti arvestama. Kuidas muutub kõneleja hääletoon ironiat kasutades ja mis täpselt viitab sellele, et tegu on ironiaga, mitte siira ütlemisega?

Ironiaks peetakse seda, kui inimene ütleb üht, kuid mõtleb sellega öeldule vastupidist (Sperber, Wilson 1981). Öeldu võib olla nii positiivne kui ka negatiivne. Positiivselt avalduvat ironiat nimetatakse tõgamiseks või õrritamiseks. See tähendab, et öeldakse midagi negatiivset, kuid mõeldakse sellega positiivset (Leech 1983). Näiteks lause *Sa oled nii halb kokk* võib tähendada ka seda, et sa oled väga hea kokk. Negatiivselt avalduvat ironiat nimetatakse sarkasmiks. Sarkasmi kasutatakse tavaliselt kellegi solvamiseks, ärritamiseks või lihtsalt huumorina (Merriam-Webster 2024). Sarkasmi puhul öeldakse midagi näiliselt positiivset, kuid mõeldakse sellega hoopis negatiivset (Leech 1983). Näiteks lause *Sa oled nii hea autojuht* võib tähendada ka seda, et sa oled väga halb autojuht.

Selles häälalusmõtete loos tutvustan oma bakalaureusetööd¹, milles uurisin, mis eesti keele kõnelejate häälaluses annab mõista, et tegemist on

¹ Taal, Eliis 2024. Ironia akustilised tunnused eesti keeles. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/items/9110d0d4-3713-44c9-bd2d-8886b65280fc>.

negatiivselt avalduva irooniaga ehk sarkasmiga, mitte neutraalse kõnega. Sellele küsimusele on varem vastust otsitud mitme muu keele puhul, nagu näiteks prantsuse (Laval, Bert-Erboul 2005), Kanada inglise (Mauchand jt 2020), Saksamaa (Niebuhr 2014) ja Austria saksa keeles (Leykum 2019). Need uurimused on näidanud, et iroonia põhilised akustilised tunnused on põhitoon, kestus ja intensiivsus, mis tähendab, et muutused toimuvad kõnelejate hääle kõrguses, kõnetempos ja valjuses. Neist uurimustest saab järeldada, et peamiseks erinevuseks keelte vahel on see, kuidas muutub irooniat kasutades kõneleja hääle kõrgus: kas kõrgemaks või madalamaks.

Meetod

Selleks, et välja selgitada, kuidas erinevad eesti keeles neutraalne ja irooniline kõne, viisin oma bakalaureusetöös läbi katse. Kasutasin katses sarkasmi akustiliste tunnuste analüüsimiseks kuut sõna ja fraasi: *muidugi, suur tänu, väga rahul, pole tänu väärt, suurepärane* ja *väga kenasti*. Katse jaoks koostas 12 erinevat olukorda kirjeldavat stsenaariumit, milles oli kasutatud nimetatud positiivseid sõnu ja fraase, mida on võimalik öelda nii neutraalselt kui ka irooniliselt. Iga katsesse valitud sõna või fraasi kohta kirjutasin stsenaariumid kahe olukorra tarvis, millest ühel juhul oli kasutusel neutraalne kõne ning teisel juhul sarkastiline kõne.

Katse käigus kuvasin katses osalejate jaoks arvutiekraanile erinevad olukorrad. Neis olukordades tuli osalejatel panna ennast inimese A rolli ja vastavalt nendele olukordadele sõnu ja fraase valjult välja öelda. Järgnevalt on esitatud kaks olukorda, millest esimeses on inimese A vastus neutraalne (näide 1) ja teises irooniline (näide 2).

Näide 1. Inimene A tuleb restorani ning tellib endale toidu ja joogi lauda. Kelner toob talle toidu, mis on väga maitsev. Hiljem küsib kelner: „Kas kõik on maitsev?“

Inimene A ütleb:

– **Suurepärane.**

Näide 2. Inimene A tuleb restorani, istub lauda ja tellib omaile alustuseks mahla juua. Kelner tuleb ja toob inimesele A joogi lauda. Kogemata läheb aga klaas ümber ja jook kukub inimesele A sülele.

Inimene A ütleb selle peale:

– **Suurepärane.**

Katses osales kokku kuus inimest vanuses 22–24 eluaastat, mehi ja naisi võrdselt. Kõigi osalejate emakeel oli eesti keel. Osalejate vastustes mõõtsin kestust, põhitooni ja intensiivsust. **Kestuse** puhul leidsin lausungi keskmised kestused iroonilises ja neutraalses kõnes. Katses kasutasin sõnu, kus esimese silbi täishäälik on pikk (nt *suure*, *väärt*) või lühike (nt *väga* ja *tänu*). Seega leidsin ka lühikese ja pika täishääliku keskmise kestuse. Lausungi kestuse pikenemine näitab kõnetempo aeglustumist, lühenemine aga kiirenemist. **Põhitooni** uurimisel mõõtsin lausunud fraasi ja sõna põhisagedust, arvutasin naiste ja meeste puhul eraldi keskmise põhisageduse, selle varieerumise ja ulatuse. Põhisageduse suurenemisel muutub kõneleja hääli kõrgemaks ning vähenemisel madalamaks. **Intensiivsuse** puhul vaatasin lausungite keskmist intensiivsust. Intensiivsuse suurendamine näitab, et kõneleja hääli muutub valjemaks ja vähenemine näitab, et see muutub vaiksemaks.

Tulemused

Esiteks uurisin oma bakalaureusetöös, kuidas muutub võrreldes neutraalse kõnega kõneüksuste **kestus** iroonilises kõnes. Selgus, et lausungi keskmine kestus iroonilises kõnes pikeneb. See näitab, et sarkasmi kasutusel kõnetempo aeglustub, mille kaudu on kuulajal võimalik aru saada, kas tegemist on irooniaga või mitte. Kõnetempo aeglustumist on näidanud ka uurimused Saksa saksa keele (Niebuhr 2014), Austria saksa keele (Leykum 2019) ja Kanada inglise keele (Mauchand jt 2020) kohta. Lausungi pikenemine mõjutas häälikuid erinevalt. Näiteks sõnades, kus esimese silbi täishäälik oli pikk, pikenes täishääliku kestus iroonilises kõnes veelgi. Samas lühikeste täishäälikute puhul olulist pikenemist ei olnud.

Järgmiseks uurisin, kuidas muutub kõneleja **põhitoon** iroonilise kõne puhul võrreldes neutraalse kõnega. Katse tulemustest selgus, et iroonilises kõnes muutub kõneleja hääle kõrgus ehk põhitoon keskmiselt madalamaks, seda aga eelkõige meeste puhul. Niisamuti oli ka Kanada inglise keeles (Mauchand jt 2020), Austria saksa keeles (Leykum 2019) ja Saksa saksa keeles (Niebuhr 2014), kus iroonilises kõnes muutus hääle kõrgus madalamaks. Austria saksa keeles oli aga naistel muutus häälekõrguse madaldumises suurem kui meestel (Leykum 2019).

Katses leidsid kõnelejati ka selliseid fraase, kus keskmine häälekõrgus oli iroonia kasutusel kõrgem kui neutraalses kõnes. Niisamuti on ka näiteks prantsuse keeles, kus sarkastilises kõnes hääle muutub kõrgemaks (Laval, Bert-Erboul 2005). Samuti oli katse tulemustest näha, et iroonilises kõnes ei näita kõneleja hääle nii suurt varieerumist kui kõneleja neutraalne hääle. See tähendab, et iroonilise kõne puhul ei muutu kõneleja intonatsioon nii palju kui tema neutraalses kõnes. Kanada inglise keele kohta saadud tulemused näitasid samuti, et sarkasmi puhul vähenes kõneleja hääle põhisageduse varieerumine (Mauchand jt 2020). Prantsuse keeles oli tulemus vastupidine, sest kõneleja sarkastiline hääle näitas suuremat põhisageduse varieerumist kui kõneleja neutraalne hääle (Laval, Bert-Erboul 2005).

Uurisin katses ka kõneleja hääle põhitooni ulatust, mis väljendub kõneleja hääle kõrgeima ja madalaima helikõrguse vahes. Selgus, et nii meestel kui ka naistel on hääleulatus iroonilise kõne puhul väiksem. Nii oli ka näiteks Austria saksa keeles (Leykum 2019), kuid jaapani (Adachi 1996), itaalia (Anolli jt 2000) ja vene keeles (Skrelin jt 2020) oli iroonilises

kõnes hääleulatus hoopis suurem. Kõneleja hääleulatus näitab, kui suures ulatuses kõneleja muudab oma hääle kõrgust, et edastada erinevaid emotsioone või näiteks sõnumite tõsidust. Seega võib kõneleja hääleulatus sarkastilise kõne puhul muutuda sõltuvalt sellest, kui palju ta tahab juhtida kuulaja tähelepanu sellele, et tema sõnad pole tegelikult nii mõeldud.

Katses uurisin ka kõne **intensiivsuse** muutumist. Tulemustest ilmnes, et eesti keeles ei muutunud kõne iroonia puhul vaiksemaks ega valjemaks. Selline tulemus saadi ka Saksa saksa keeles, kus neutraalse ja iroonilise kõnel valjuse suhtes puudusid erinevused (Leykum 2019). Samas Austria saksa keeles (Leykum 2019) ja Kanada inglise keeles (Mauchand jt 2020) kõne intensiivsus sarkastiliste lausungite puhul väheneb ning hääli muutub vaiksemaks.

Lisaks kirjeldatud tulemustele panin tähele, et mõni katses osalenu tegi enne iroonilise lausungi algust mõne häämitsuse. Selleks häämitsuseks võis olla raskendatult läbi nina või suu ohkamine (*mhh*, *noh*). Samuti võidi enne lausungi algust kasutada imihäälikut, kus heli tekitatakse keeleotsaga hambasompe puudutades ja seejärel sulu vallandumisel suu avanedes liigub õhk suhu. Lisaks kasutas üks katses osalenu iroonia puhul mõnikord enne lausungi algust kerget naeru.

Järeldused

Saadud tulemuste põhjal võib järeldada, et eesti keeles pikeneb iroonia kasutusel kõneüksuse kestus, st tempo aeglustub ning kõneleja hääle kõrgus muutub enamasti madalamaks, kuigi leidus ka fraase, kus mõne katses osalenu kõnes muutus see kõrgemaks. Kõne intensiivsus ei andnud neutraalse ja iroonilise kõne tulemustes märgatavaid erinevusi, kuigi irooniline kõne kaldus olema neutraalsest kõnest mõnevõrra vaiksem. Niisiis saab oletada, et kuulaja tajub irooniat lisaks olukorrale ka selle põhjal, kas kõneleja kõnetempo aeglustub ja hääli muutub madalamaks. Sarnased tulemused on leitud ka Saksa saksa keeles (Niebuhr 2014), mis võib olla tingitud näiteks meie keelte tihedast ajaloolisest kokkupuutest. Samas on ka keeli, kus kõneleja hääli muutub sarkastilise kõne puhul hoopiski kõrgemaks (nt prantsuse keel, vt Laval, Bert-Erboul 2005) ning eesti keele katseski leidus kõnelejaid, kelle hääli muutus irooniat kasutades kõrgemaks. See osutab, et iga keele puhul ning ka kõnelejati ei ole iroonia tuvastamine alati pelgalt hääletooni põhjal selge ja üheselt mõistetav.

Siinse katse tulemused panevad mõtlema, kuidas me ise oma igapäevases suhtluses irooniat ikkagi tajume. Kas me suudame alati välja mõelda, kas öeldu on sarkastiline või siiralt öeldud ja kui palju mõjutavad sarkasmist arusaamist muutused kõneleja hääletoonis?

Viidatud kirjandus

- Adachi, Takanori 1996. Sarcasm in Japanese. – *Studies in Language* 20 (1), 1–36.
- Anolli, Luigi, Rita Ciceri, Maria Giaele Infantino 2000. Irony as a game of implicitness: Acoustic profiles of ironic communication. – *Journal of Psycholinguistic Research* 29, 275–311.
- Laval, Virginie, Alain Bert-Erboul 2005. French-speaking children's understanding of sarcasm: the role of intonation and context. – *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 48 (3), 610–620.
- Leech, Geoffrey 1983. *Principles of pragmatics*. London: Routledge.
- Leykum, Hannah 2019. Acoustic characteristics of verbal irony in standard Austrian German. *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences, Melbourne, Australia 2019*. Ed. by Sasha Calhoun, Paola Escudero, Marija Tabain, Paul Warren. Canberra, Australia: Australasian Speech Science and Technology Association Inc. <https://www.internationalphoneticassociation.org/icphs/icphs2019>.
- Mauchand, Maël, Nikos Vergis, Marc D. Pell 2020. Irony, prosody, and social impressions of affective stance. – *Discourse Processes* 57 (2), 141–157.
- Merriam-Webster 2024 = Merriam-Webster.com veebisõnastik. Otsingusõna „Irony“. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/irony>.
- Niebuhr, Oliver 2014. „A little more ironic“ – Voice quality and segmental reduction differences between sarcastic and neutral utterances. – *Proceedings of the 7th International Conference on Speech Prosody*. Ed. by Nick Campbell, Dafydd Gibbon, Daniel Hirst. Dublin, 608–612.
- Skrelin, Pavel, Uliana Kochetkova, Vera Evdokimova, Daria Novoselova 2020. Can we detect irony in speech using phonetic characteristics only? – Looking for a methodology of analysis. – *Speech and Computer. SPECOM 2020. Lecture Notes in Computer Science*, vol 12335. Ed. by Alexey Karpov, Rodmonga Potapova. Springer, 544–553.
- Sperber, Dan, Deirdre Wilson 1981. Irony and the use-mention distinction. – *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 295–318.